

A korai magyar akadémikus pszichológia

A modern pszichológia bevezetésének különböző modelljei Magyarországon

Írásom célja annak bemutatása, hogy a 19. század végén, a 20. század elején milyen gondolati mintákat követve alakult ki Magyarországon az akadémikus pszichológia szemlélete. Ennek megértéséhez tudnunk kell persze, hogy ezzel párhuzamosan jött létre Magyarországon egy másik pszichológusi szerepminta is – s ez utóbbi a jóval ismertebb –, a pszichoanalitikus gondolkodás mintája.

Nagyjából ugyanabban az időben, amikor *Ferenczi Sándor* munkássága révén a hazai pszichológia olyan közvetlen érintkezésbe került a 20. század egyik legdöntőbb pszichológiai gondolkodási mintájával, a pszichoanalitikus eszmerendszerrel, létrejött egy másik kapcsolatfelvétel is, mely az akadémikus pszichológia csíráit eredményezte. Ez az akadémikus pszichológia – különösen annak vezető irányzata, a kísérleti pszichológia – önállósulása tekintetében különleges helyzetben volt Magyarországon, de szerte Európában is. Szabadságharcként fogalmazta meg saját küldetését, amikor a lélektani kérdéskört igyekezett leválasztani a filozófiai hagyományról s ennek megfelelően kiterjeszteni rá a diadalmas természettudományok érvényét, illetve sajátos összekapcsolási, hibridizációs küzdelmeket folytatott, mivel szerette volna megmutatni, hogy a pszichológia egy új tudományos szerepet képvisel, amikor összekapcsolja a diadalmas természettudományok kísérleti módszertanát a filozófiai kérdésfeltevéssel.

A pszichológia mint hibrid tudomány

A modern pszichológiát *Ben-David* és *Collins* (1966, *Ben-David*, 1971) munkája óta gyakran emlegetjük úgy, mint hibridizációs tudományt. *Ben David* és *Collins* elképzelésének lényege az volt, hogy a korai kísérleti pszichológia (a pszichológia wundti mintája) egy alapvető kettősségben fogalmazta meg saját hivatását: a természettudományos kísérletezést a filozófiai fogalomalkotással kapcsolta össze sajátos, hibrid módon. A filozófia világába tört be (hiszen egzisztenciálisan ezek az első német kísérleti pszichológusok filozófiai tanszékeken érvényesültek), s ugyanakkor érvényesülésének alapját itt egy máshonnan áthozott, nagyobb tekintélyű készség, a természettudományos kísérletezés és matematizálás használata biztosította. Mint azóta *Danzinger* (1990) számos munkában rámutatott s mint magam is megpróbáltam ebben az irányban vizsgálni (*Pléh*, 1998, 2000), *Ben-David* koncepciója valójában kiterjeszthető többféle szerepmodellszerű szerveződés irányába. A pszichológia többféle módon határozta meg önmagát, vagy – ahogy *Danzinger* (1990) fogalmaz – többféle módon konstruálta meg tárgyát. Mindegyik megkonstruálás során azonban egy sajátos hibrid alakulás ment végbe; valamit valamivel összekombináltak. *Danzinger* felfogásában ez a három jellegzetes megoldás a kísérletező és filozófus szerepét kombináló akadémiai pszichológia, a köznap ember emberismer-

retét és a darwinista biológiát összekapcsoló, az egyéni különbségeket előtérbe állító, alkalmazott pszichometriai kutatás, melynek eszménye a tömeges adatszerzés és a gyors gyakorlati haszon (*Galton* és *Binet* itt a kiinduló minta), végül a betegség, ahol a mágus-, a guru- és az orvos szerep összekombinálásából születik meg egy sajátos klinikai minta, például *Charcot Freud* által is látogatott klinikai közegében.

Ha ebből a szempontból tekintjük, a magyar századforduló sajátossága, hogy itt éppen a sokféle nemzetközi hatás, a pozitívista-darwinista vonzalmak, a németes filozófiai vonzódások, az orvosi modellek, a franciás reformpedagógiai törekvések együttélése révén egyszerre egy közegben, egy kulturális térben éltek együtt ezek a különböző sztereotípiák és témakeresések a pszichológiát illetően. Ez a sokrétűség adja tulajdonképpen a magyar pszichológia különleges ízét és kis szabadsággal azt is mondhatjuk, hogy ezeknek a különböző megkonstruált felfogásoknak az együttes léte mindmáig érvényes a magyar pszichológiában. Az 1. táblázat ezeket a korabeli többszörösségeket foglalja össze.

1. táblázat. A korai magyar pszichológia néhány jellegzetes szerepvizsnya

A sztereotípiázás típusa	Érintett területek	Képviselők
Akadémikus	Filozófia-társadalomelmélet	Posch Jenő, Pikler Gyula
Kísérletezők	Orvoslás-kísérletek	Ranschburg Pál, Révész Géza
Pszichoanalízis	Orvoslás-kultúra	Ferenczi Sándor
Pedagógiai	Nevelés-filozófia	Dienes Valéria, Nagy László

A magyar pszichológia akadémikus kezdeteire, akárcsak gyakorlati kezdeteire is, a sokrétűség mellett jellemző azután néhány olyan vonás, amely szintén a kezdetektől mindmáig tartó jellegzetesség. Ilyenek a következők:

- társadalmi elkötelezettség: a pszichológia nem csupán tudomány, hanem hivatás is;
- interdiszciplináris érdeklődés: a pszichológiának nyitottnak kell lennie más tudományok felé;
- a hagyományok megtörése: a politika állandóan beleszól a pszichológiába;
- erős emberi hálózatok: áttekinthető kulturális mintázatok vannak, ahol szinte mindenki ismer mindenkit és az egyes hálózatok közt jellegzetes áthallások vannak;
- a kutatás és gyakorlat közelsége: ez a hálózatok kicsi méretéből fakad, valamint a már említett társadalmi elkötelezettségből.

A filozófiai múlt

Múltról beszélek itt, mert olyan szerzőkről van szó, akik, miközben jelentős alakjai voltak a századforduló magyar értelmiségi életének s jelentősen hozzá is járultak a pszichológiai szemlélet terjedéséhez, éppen azt a kritikus hibridizációs lépést nem tették meg, hogy az általuk hordozott filozófiai mondanivalót határozottan összekapcsolják egy másik pólussal. Az egyik ilyen szerző *Pikler Gyula* (1864–1937), az újító társadalomtudományi élet szervezője és kiemelkedő jogfilozófus. Számára a pszichológia a jog egyik megalapozó lehetőségeként jelenik meg. Ugyanakkor *Pikler* megpróbált fellépni mint analitikus spekulatív pszichológus is. Vezető eszméje – s ebben nem áll egyedül, gondoljuk csak *Titchenerre* (1896), egyáltalán a *Wundt*-követő korabeli német pszichológiára – a mentális élet végső elemeinek keresése. Híres műve (*Pikler*, 1917) az érzékelésben megnyilvánuló tagadást állítja előtérbe. *Hering* (1878) s mások érzékelésfiziológiai gondolatmenetéből indul ki, amelyben az ellenfolyamatokat (kontraszt, utóképek) állították előtérbe mint az észlelés aktív összetevőinek bizonyítékát. Ő odáig megy, hogy minden érzékelésben feltételez egy jellegzetes tagadó mozzanatot. A tagadás lenne a pusztán passzív recepcióval szemben az aktív percepció vezérelve a pszichológiában.

Érdekes, spekulatív elmélet ez, mely azonban különösebb visszhangot nem keltett. Nagyon tanulságos, hogy még a korabeli magyar érzékelépszichológiai irodalomban sem jelenik meg, *Posch* vagy *Ranschburg* számára nem releváns vonatkoztatási keret. Ennek központi oka az volt, hogy miközben a társadalomtudományok szervezésében jog, társadalmi mozgalom és mai értelemben vett politológia összekapcsolásában Pikler rendkívül energikus hálózatszervező ember volt, magán a pszichológián belül nem próbált meg eljutni más tudományok és a filozófiai spekuláció közötti kapcsolatteremtéshez; vagyis magából a pszichológiából nem faragott egy külön hibridizált intellektuális fülkét.

Ugyanez mondható el – a hagyományos filozófiai ismeretelmélet kereteit nála sokkal radikálisabban megkérdőjelező – *Posch Jenőről* (1859–1923). *Posch* objektív pszichológiája (1914/1915) *Herbert Spencer* eszméinek kidolgozása hivatott lenni. *Posch* alap gondolata a viselkedés motoros elméletének részletes kidolgozása. Az emberi gondolkodás és az „elme”, jellegzetes alkalmazkodási funkcióinak köszönhetően, nem önmagában tekinthető kartézianus identitás, hanem olyan szerveződés, amely a külvilágban való visel-

---

Ranschburg Pál 1902-ben írt egy dolgozatot arról, hogy milyen emlékezeti nehézségeket okoz az egymáshoz hasonló anyagok tanulása. Ennek kimutatása során egy sajátos új eszközt, a mnemométer egy változatát készítette el, részletesen kidolgozta a jelenség demonstrációs feltételeit és sajátos magyarázatot is javasolt. Ez azóta is róla elnevezett jelenségként szerepel a szakirodalomban mint Ranschburg-effektus. Nemzetközi hírvének igazi alapja tulajdonképpen ez a világos jelenség-azonosítás, a mérési módszer, az elméleti magyarázat és a jelenség sajátos összekapcsolása.

---

kedést és ahhoz történő alkalmazkodást biztosítja. Ez azonban *Poschnál* nem csupán valamiféle intellektuális főhajtás a darwinianus alkalmazkodási eszmék előtt, számára – eltérően a kor jeles német és francia motoros percepció elméleteitől – a mozgásos mozzanat sem mentális attitűdökben, vagyis belső tényezőkben fogalmazódik meg, hanem közvetlenül az adaptáció szempontjából. Magasabb lelki jelenségeink a mozgásos szerveződésben lelik eredetüket. (E tekintetben korabeli, hasonló radikalizmusú párhuzamának egyedül az orosz *Szecsenovot* tarthatjuk.) „Az eszme megkezdett mozdulat” – hangzik *Posch* jelszava.

Radikális pszichológia ez, mely egyébként a korban – *Posch* ugyanis középiskolai tanár volt – meglehetősen nagy politikai hangzavart is keltett. A progresszív erők számára világos volt, hogy *Posch* számos bevett értéket és koncepciót megkérdőjelez. Ugyanúgy világos volt ez a konzervatív erők számára is. *Posch* munkája parlamenti viták

tárgya lett. (*Kende*, 1974) *Posch* radikalizmusával együtt mégsem tette meg azt az ugrást – mert nem tudta megtenni körülményei miatt –, amely az igazi hibridizált modern pszichológiához átvezetett volna: megmaradt a karosszék-pszichológia világában, bármenynyire is kivezet tartalmát tekintve a karosszékből *Posch* radikalizmusa.

A kísérleti hagyomány

A magyar kísérleti pszichológia hagyományának vezető személyisége kétségtelenül *Ranschburg Pál* (1870–1945). *Ranschburg*, miközben a magyar kísérleti pszichológia hagyományait megalapozó kutató, mégpedig olyan teljesítménnyel, melynek révén máig rendkívül sokat idézett szerző szerte a világban, emellett egy másik hagyományt is kezdeményezett; azt a hagyományt, amely a kísérleti pszichológiát összekapcsolja a klinikai gyakorlattal és a gyógypedagógia szükségleteivel, s a nem túl radikális reformpedagógiái elkötelezettséggel. (*Ranschburg*, 1913)

Ranschburg Pál 1902-ben írt egy dolgozatot arról, hogy milyen emlékezeti nehézségeket okoz az egymáshoz hasonló anyagok tanulása. Ennek kimutatása során egy sajátos új eszközt, a mnemométer egy változatát készítette el, részletesen kidolgozta a jelenség demonstrációs feltételeit és sajátos magyarázatot is javasolt. Ez azóta is róla elnevezett jelenséggként szerepel a szakirodalomban mint Ranschburg-effektus. Nemzetközi hírnevének igazi alapja tulajdonképpen ez a világos jelenség-azonosítás, a mérési módszer, az elméleti magyarázat és a jelenség sajátos összekapcsolása. (Marton, 1971, Greene, 1991, Fagot, 1995)

A magyar pszichológia sajátos sorsa szempontjából azonban fontos rámutatni, hogy Ranschburg végzett orvosként, a pszichiátriai klinika munkatársaként sok akadállyal találta magát szemben. Habilitációja nehézségekbe ütközött, több fordulóban sikerült csak elfogadtatnia, éppen azért, mert a lelki jelenségek mérését vezette be az orvosi fakultáson, s mintegy „kiszorult” az orvosi egyetem világából. (Torda, 1995) Ez a kiszorulás azonban szerencsés volt. Egy magánrendelőt alapított, amelyben később – állami és egészségügyi támogatást is kapva – egyszerre lett a mai Akadémiai Pszichológiai Kutatóintézet és a Gyógypedagógiai Főiskola pszichológiai laboratóriumának szellemi elődje. Mégpedig azért, mert Ranschburg egy határozott követői gárdát maga mögé állítva, nem csak egyedi kísérleti jelenségeket demonstrált különböző klinikai és fogyatékos populációknál (Ranschburg, 1912, 1923), hanem ezeket sajátos gyakorlat szolgáltatába is állította. Az ő munkássága indítja meg a hálózatképződést és ugyanakkor a különböző szakmai hálózatok közötti jellegzetes átbeszéléseket és áthallásokat.

Révész Géza (1878–1955) hazai munkássága az első próbálkozás arra, hogy a kísérleti szemléletet ne az orvoskaron, hanem a spekulatív filozófia és pszichológia legdöntőbb bástyáján, a bölcsészkaron honosítsa meg. Révész útja a jellegzetes németes akadémiai út. Egy vezető egyetemen, a göttingeni egyetemen szerez doktori fokozatot G. E. Müllernél, az egyik legjelentősebb német kísérleti pszichológusnál. Hamarosan a halláskutatás egyik vezető szakértőjévé válik. (Révész, 1913) Emellett elsők között kezdi a speciális tehetségek vizsgálatát. (Révész, 1916) Nagy nemzetközi elismertségének és természetesen gazdag társadalmi kapcsolatainak köszönhetően, az első világháborút követő forradalmak hullámában mintegy betör a bölcsészkar világába, először kapva jogot egy pszichológiai tanszék indítására. Sorsa azonban jól példázza az alapvető magyar jellegzetességek között emlegetett állandó, visszatérő megszakadást. 1920-ban el kell hagynia Magyarországot, éppen a tanszékalapítás és baráti körének politikai konnotációi miatt. Ő lesz a jellegzetes nemzetközi magyar pszichológus, aki a harmincas évektől rendkívüli tekintélyre tesz szert Hollandiában mint az első európai pszichológiai folyóirat (Acta Psychologica) szerkesztője, a tapintás- (1946), a halláspszichológia és a gondolkodás- (1954) művelésével. Sorsa jól példázza azt, hogy milyen nehezen, sokszoros lépéseken keresztül történhetett meg a bekapcsolódás a bölcsészeti világába.

Csak a hatvanas (!) évekre stabilizálódik ez a bölcsészeti és kísérleti pszichológia az egyetemen, Kardos Lajosnak és tanítványi körének köszönhetően.

A korai magyar pszichológia néhány tartós, érdemleges vonása

A korai első akadémikus pszichológusok világa is jól mutatja a magyar pszichológia mindmáig tartó néhány jellegzetességét. Ezt másutt (Pléh, 1998) kifejtettem már ugyan, hadd foglaljam azonban még egyszer össze!

Kulturális és politikai vonások

- Központi szerveződés és törekvés a központról való leválásra: állandó feszültség a központi támogatás keresése és az önálló hang megtalálása között;
- a hagyomány megszakadása: a hagyomány, a tudományos hagyomány, a politika állandó beleszólásai miatt sokszor törlik meg és sokszor kell újratekinteni;

– az informális hálózatoknak nagyon nagy szerepük van: a könnyű, áttekinthető, viszonylag korlátozott értelmiségi világ jól ismert személyes kapcsolatrendszerével egyszerre segíti és hátráltatja a tudomány kibontakozását.

Társadalomtudományi vonások

– Felelősségérzet, állandó törekvés a tudomány hivatásának betöltésére;
– a függetlenség és a hatás dinamikája: egyszerre küzdünk azért, hogy befolyásoljuk a politikusokat, és ugyanakkor szeretnénk, ha magunkra hagynának.

A szakmára sajátosan jellemzők

– Szorosabb kapcsolat az akadémiai és az alkalmazott területek között, viszonylagos autonómia;

– áttekinthető emberi hálózatok.

Míndezek olyan jellegzetességek, amelyek érdekessé és relevánssá teszik múltunkat abból a szempontból is, hogy mi az, amiben éppen a hagyomány révén ellenállóbbak tudunk lenni az egyoldalúságokkal szemben.

Irodalom

- Ben-David, J. (1971): *The Scientist's Role in Society*. Englewood Cliffs, NJ – Prentice hall.
- Ben-David, J. – Collins, R. (1966): Social factors in the origin of a new science: The case of psychology. *Amer. Sociol. Rev.*, 31, 451–465.
- Danzinger, K. (1990): *Constructing the subject: Historical origins of psychological research*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Fagot, C. (1995) : Repetition blindness: Perception or memory failure? *Journal of Experimental Psychology: Human Perception & Performance*, 21, 275–292.
- Greene, R. L. (1991): The Ranschburg effect: The role of guessing strategies. *Memory & Cognition*, 19, 313–317.
- Hering, E. (1878/1964): *Zur Lehre Vom Lichtsinne*. 2nd edition. C. Gerold's Sohn, Bécs.
- Kende Zsigmond (1974): *A Galilei Kör megalakulása*, Akadémiai, Budapest.
- Kiss György (1995, szerk.): *Pszichológia Magyarországon*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Budapest.
- Marton L. Magda (1971): A Ranschburg-effektussal kapcsolatos kutatások a közelmúltban. *Ideggyógyászati Szemle*, 24, 388–390.
- Pikler, J. (1917): *Sinnesphysiologische Untersuchungen*. Barth, Leipzig.
- Pléh Cs. (1998): *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Balassi, Budapest.
- Pléh Cs. (2000): *A lélektan története*. Osiris, Budapest.
- Posch J. (1914–1915): *Lelki jelenségeink és természetük*. Pfeiffer, Budapest.
- Ranschburg P. (1902): Über Hemmung gleichzeitiger Reizwirkungen. *Zeitschrift für Psychologie und Physiologie der Sinnesorgane*, 30, 39–86.
- Ranschburg P. (1912): *Das kranke Gedachtnis*. Barth, Lipcse.
- Ranschburg Pál (1913): *Pszichológiai tanulmányok I.* Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Budapest.
- Ranschburg Pál (1923): *Az emberi elme. I–II.* Pantheon, Budapest.
- Révész G. (1913): *Zur Grundlegung der Tonpsychologie*. Veit, Leipzig.
- Révész G. (1916): *Erwin Nyiregyházi: psychologische Analyse eines musikalisch hervorragenden Kindes*. Barth, Leipzig.
- Révész G. (1946): *Ursprung und vorgeschichte der sprache*. Francke, Bern.
- Révész G. (ed., 1954): *Thinking and speaking: A symposium*. North-Holland, Amsterdam.
- Titchener, E. B. (1896): *An outline of psychology*. Macmillan, New York.
- Torda Á. (1995): Egy tudományos műhely létrejötte a századfordulón. In: Kiss, 31–55

A tanulmány előadásként hangzott el a bécsi Collegium Hungaricum konferenciáján, 2003. április 4-én Bécsben. Ezúton is szeretném megköszönni Csúri Károly igazgató-nak a megtisztelő meghívást.